

Tefsir Araştırmaları Dergisi
The Journal of Tafsir Studies

مجلة الدراسات التفسيرية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>

E-ISSN: 2587-0882

Cilt/Volume: 7, Sayı/Issue: 2, Yıl/Year: 2023 (Ekim/October)

Kıraatlerin İştihadında Sosyo-Kültürel Ortam ve Siyâsî İlişkilerin Rolü

*The Role of The Socio-Cultural Environment and Political Relations in The Ishtihâr of Qiraats**

Ömer ÖZBEK

Doç. Dr. Erciyes Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi
Temel İslam Bilimleri
Kıraat Anabilim Dalı
Assistant Professor, Erciyes University
Faculty of Theology, Basic Islamic Sciences
Department of Qiraat
Kayseri, Türkiye
omerz@erciyes.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-7668-1701>

Enes BOZMAZ

Araştırma Görevlisi, Kilis Yedi Aralık Üni-
versitesi, İlahiyat Fakültesi
Temel İslam Bilimleri, Kur'ân-ı Kerim Oku-
ma ve Kıraat Anabilim Dalı
Assistant Researcher, Kilis Yedi Aralık Uni-
versity, Faculty of Theology, Department of
Quran Reading and Qiraat
Kilis, Türkiye
enesbozmaz@kilis.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-6108-5018>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliř Tarihi/Date Received: 10/06/2023

Kabul Tarihi/Date Accepted: 21/10/2023

Yayın Tarihi/Date Published: 30/10/2023

Atıf / Citation: Özbek, Ömer - Bozmaz, Enes. “Kıraatlerin İştihadında Sosyo-Kültürel Ortam ve Siyâsî İlişkilerin Rolü”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 7/2 (Ekim/October 2023), 743-765.
<https://doi.org/10.31121/tader.1312583>

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

Copyright © Published by The Journal of Tafsir Studies

Sakarya/Turkey

Bütün hakları saklıdır/All rights reserved.

* Bu çalışma “Kıraat İlminde İhtiyâr ve İştihad” adlı tezden üretilmiştir.

Öz

İhtiyâr kelimesi lugatte “seçmek”, “yeğlemek”, ”önde tutmak”, “tercih etmek”, “özel kılmak” gibi anlamlara gelmektedir. Bu kavram kıraat ilmi için vecih ve rivayetler arasından birini tercihte bulunmayı ifade etmektedir. Bu tercih işlemi yapılırken isnâd, resm-i Mushaf, Arap dili kaideleri ve iştihâr gibi şartlar gözetilmektedir. Sahabe döneminde kıraatlerden ihtiyârda bulunulup bulunulmadığı ve sonraki dönemlerde neden kıraatler arasından ihtiyârda bulunulduğu gibi konular önemli görülmektedir. Kurrâ çoğalıp beldelere dağılınca, kıraat farklılıklarına dair birikim bu bölgelerde de yayıldı. Sonraki nesiller arasında tilavette yetkin, rivayet ve dirayet yönüyle şöhret bulmuş kimseler mevcut bulunduğu gibi bu nitelikleri taşımayanlar da vardı. Bu durum iki zümre arasındaki ihtilafları arttırdı. Bunu önlemek isteyen âlimler kıraatlerin sahih ya da sakim olanının ayırımına dair olan kaideleri tespit edip bu kaideler ışığında kıraatler arasında ihtiyârda bulundular. Böylelikle onlar, kıraatler konusunda hak ile batıl olanı, meşhur ile şâzz olanı, mütevatir ile ahâd olanı belli etmiş ve kıraatlerin senetlerini kaynağına dayandırmışlardır. Kıraat tercihinin devam etmesi ve ihtiyârların sayısal olarak artmasıyla kıraatleri zabt etme zorluğu ortaya çıkmış, bu durum ihtiyârları sınırlandırmayı getirmiştir. Kıraatlerin sınırlandırılmasında ihtiyâr için bir gerekçe sayılan iştihârın, büyük etkisi görülmektedir. İştihâr, bir kıraatin yaygınlık kazanarak şöhret bulması anlamına gelir. Çalışmanın amacı ihtiyâr ile iştihâr arasındaki bağlantıyı ortaya koyarak siyasi ilişkilerin kıraatlerin iştihârındaki rolünü ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bir kıraatin iştihârı elde ederek yaygınlık kazanması iç etkenler ve dış etkenler olmak üzere iki farklı şekilde ele alınmaktadır. İç etkenler tercih edilen kıraatte ve kıraati nakleden kârîde bulunan özellikler iken, dış etkenler sosyo-kültürel ortam ve siyâsî ilişkiler gibi faktörlerdir. Bu çalışmada iştihârda etkili olan iç etkenlerin neler olduğu belirtilip dış etkenler üzerinde durulmuştur. Çalışmada dış etken olarak nitelendirilen lahnî okumaların, ilim merkezi olan şehirlerin, fikhî mezheplerin ve siyâsî otoritelerin kıraatlerin iştihârında ne tür etkileri olduğu doküman analizi yöntemiyle incelenmiştir. Bu etkenler arasından ilim merkezleri ve siyâsî otoritelerin bir kıraatin iştihâr bulmasında daha önemli bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kıraat, İhtiyâr, İştihâr, Siyasi İlişki, Rol.

Abstract

The word "ikhtiyâr" means "to choose", "to favor", "to keep in front", "to prefer", "to make special". This concept signifies the act of choosing one of the recitations and transmissions in the science of Qira'at. When making this choice, conditions such as isnâd, official Mushaf, Arabic language rules, and the ishtihâr are considered. Issues such as whether choices were made from the recitations in the time of the Companions and in subsequent periods why choices were made from the recitations in later periods are considered important. As the Qurra increased and dispersed to different regions, knowledge about the variations in qiraat also spread in these areas. Among the later generations, there were people who were competent in recitation and were renowned for their narration and sagacity, as well as those who did not possess these qualities. This increased the conflicts between the two groups. In order to prevent this, scholars determined the rules for distinguishing between authentic and weak recitations and made choices between the qiraats in the light of these rules. In this way, they identified the true from the false, the famous from the shâzz, the mutawatir from the ahâd and based the scripts of the qiraats on their sources. With the continuation of the preference for recitation and the increase in the number of ihtiyâr (choices), the difficulty of recording the recitations arose, and this situation led to the limitation of ihtiyârs. Ishtikhar, which is a reason for choosing the recitations, has a great influence on limiting the recitations. Ishtikhar means that a qiraat becomes widespread and famous. The aim of this study is to reveal the role of political relations in the popularity of qiraat by uncovering the connection between ikhtiyâr and ishtihâr. The process of a recitation becoming prominent through iştihâr is examined in two different ways: internal factors and external factors. Internal factors are the characteristics of the preferred qiraat and the Qari who transmitted it. On the other hand, external factors include socio-cultural context and political relationships. In this study, the influential internal factors in the iştihâr are specified and the external factors are emphasized. This study also examines the effects of external factors such as lahnî readings, cities as centers of knowledge, jurisprudential sects and political authorities on the reputation of qiraat through document analysis. Among these factors, it is concluded that centers of knowledge and political authorities have a more significant effect on the popularity of a qiraat.

Keywords: Qiraat, Ikhtiyâr, Ishtihâr, Political Relationship, Role.

Giriş

Kurrâ, kendi birikimine ve yaşadığı bölge halkının kıraatlerine uygun okuyuşları belirlemek için farklı kıraatler arasından bir okuyuşu tercih anlamına gelen ihtiyâr faaliyetini gerçekleştirmiştir. Kıraatler arasından belirli şartlar çerçevesinde tercihte bulunmayı ifade eden ihtiyâr olayının sonucunda kıraatlerin sayısında artışın olduğu bir gerçektir. Başta söz konusu artış olmakla birlikte bazı sebeplerden dolayı ihtiyârları zabt etmenin zorluğu, beraberinde kıraatlerin sınırlandırılması meselesini gündeme getirmiştir. Târihî vetirede ihtiyârları sınırlandırma çabaları görülmekteyse de nihâi sınırlandırmanın İbn Mücâhid (ö. 324/936) ile birlikte şekillenmiş olduğu söylenebilir. Buna göre İbn Mücâhid istinsâh edilen mushafların gönderildiği beş şehirde en meşhûr olan, istihârî elde etmiş imamların kıraatlerini belirlemiş ve ihtiyâr birikimi tesebbu' olarak anılan yedi kıraat ile kayıt altına alınmıştır. Çalışmamızda yaygınlaşma sürecinde öne çıkan istihârın ne olduğu, kıraatlerin sınırlandırılmasındaki rolü izah edilmiş ve istihâra neden olan sebepler belirtilmiştir. Tercih edilen kıraat ve bu kıraatın temsilcisi konumundaki imamda bulunan vasıflar gibi doğrudan istihâra etki eden âmillerin yanı sıra başka sebeplerin varlığı sorgulanmıştır. Dış etkenler diye isimlendirebilecek bulgular neticesinde bazı sebeplere ulaşılmıştır. Çalışmamızın ana gövdesini oluşturacak sosyo-kültürel ortam ve siyâsî ilişkiler şeklinde genel bir başlıkta bir araya getirdiğimiz dış etkenlerin bir kıraatın istihâr bulmasında nasıl bir etkiye sahip olduğu cevabını aradığımız soru olmuştur. Demek oluyor ki iç etmenler olarak belirtmekle yetineceğimiz sebeplerden ziyade istihâra neden olan dış etkenler üzerinde yoğunlaşmıştır. M. Emin Maşalı'nın *Taribi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi* adlı eserinde istihâra dair bir takım malumata erişilebilirse de konuyu müstakil olarak ele alan daha kapsamlı bir araştırmaya ihtiyaç bulunmaktadır. Kıraatlerin sınırlandırılmasında önemli bir yere sahip olan istihârî anlama adına çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı umut edilmektedir. Ayrıca İbrahim Tetik'in, *Tarihsel, Bilimsel ve Siyasal Boyutlarıyla Âsım Kıraati Hafız Rivayetinin Şöhret Bulma Nedenleri*,¹ adlı çalışması da bu alanda yakın zamanda yapılan önemli ve değerli bir çalışma olmasının yanında makalede bahsedilen konunun daha iyi anlaşılması için yönlendirici ve katkı sağlayıcı bir niteliğe sahip olarak da kayda değerdir.

Çalışmanın daha iyi anlaşılabilmesi için kavramsal açıdan istihârî ele almak gerekmiştir. İstihâr, “bir işin ortaya çıkması, açık ve vâzih olması” manasına gelen (شهر) kökünden türeyen bir kelimedir.² (شَهْر) fiilinin mastarı dilimize de geçen şöhret (شهرة) sözcüğüdür. Şöhret, erken dönem sözlüklerde “çirkin bir meselede bir şeyin açığa çıkması, zuhûr etmesi” şeklinde tarif edilmiş ve buradan hareketle sadece kötü, çirkin bir şeyin ortaya çıkması olarak anlaşılmıştır.³ Ancak diğer kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla şöhret kelimesi “gerek çirkin, gerek kusursuz, güzel bir amelde olsun bir şeyin açığa çıkması, zuhûr etmesi manasına gelmektedir.”⁴ İstihâr kelimesi ise sözlükte

¹ Bk. İbrahim Tetik, *Tarihsel, Bilimsel ve Siyasal Boyutlarıyla Âsım Kıraati Hafız Rivayetinin Şöhret Bulma Nedenleri*, (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021).

² Ebû'l-Hüseyn Ahmed İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luğa* (Kâhire: Daru'l-Fikr, 1979), 3/222; İsmâil b. Hammâd Cevherî, *Tâcü'l-Luğa ve sıhâbu'l-'Arabîyye*, thk. Ahmed 'Abdulğfür 'Attâr (Beyrut: Dârü'l-İlmi'l-Melâyin, 1990), 2/705; Ebu'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ el-Hüseynî Zebidî, *Tâcü'l-arûs min cevâbiri'l-kâmûs*, thk. Mustafa Hicâzî (Kuveyt: el-Meclisü'l-vatanî lî's-sekafe ve'l-fünûn ve'l-edeb, 1973), 12/263.

³ Ebû Abdîrrahmân Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'ayn: muretteben 'alâ burûfi'l-mu'cem*, thk. Abdulhamid Hindâvî (Beyrut-Lübnan: Daru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2003), 2/363; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed Ezherî, *Tebzîbu'l-luğa*, thk. Muhammed Abdu'l-Mun'im Hafâcî - Muhammed Farac (Kahire: Dârü'l-Misriyye lî't-Te'lif ve't-Terceme, 1964), 6/80; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Kâhire: Daru'l-Me'ârif, 1119), 2351.

⁴ İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luğa*, 3/222; Cevherî, *es-Sihâh*, 2/705; Zebidî, *Tâcü'l-arûs*, 12/263.

“ortaya çıkardı, meşhûr etti; ortaya çıktı, meşhûr oldu, şöhret kazandı” şeklinde lazım ve müteaddi formlarıyla kullanılmıştır.⁵

Klasik kaynaklarda iştihâr kavramının izlerine rastlanılmıştır. Ancak herhangi bir terminolojinin oluştuğunu söylemek mümkün değildir. Yapılan okumalarda Maşalı'nın “belli ihtiyârların şöhret kazanması” olarak belirttiği “İштиhâr dönemi”⁶ başlıklandırması ile karşılaşıldı. Ayrıca klasik kaynaklarda da bu konuda çeşitli bilgilerin mevcudiyeti tespit edildi. Örnek olarak; İbn Cinnî'nin (ö. 392/1002) *el-Muhteseb* adlı eserinde yedi imamın seçilmesini, bu imamların her yönüyle şöhreti elde etmesiyle açıklamış olduğu görüldü.⁷ Mekki b. Ebî Tâlib'in (ö. 437/1045) *el-İbâne*'sinde “es-Sebebu fî İштиhârî's-Seb'atî'l-Kurrâ Dûne Men Huve Fevkahum” adlı bir bâb başlığı açmış olduğu ve bu başlık altında, derece bakımından daha üstün şahsiyetler varken neden yedi kıraat imamının şöhret bulduğuna dair bir soruya cevap verme gayreti dikkati çekmiştir.⁸ Aynı şekilde İbn Mücâhid'in eseri *Kitâbu's-Seb'a*'nın muhakkiki Şevki Dayf'ın (2005) da yedi kıraatin öne çıkmasını şehirlerde yaygınlık kazanmasına bağlamış olduğu tespit edilmiştir.⁹ Söz konusu bu eserlerde geçen iştihâr/iştehere lafızları ihtiyâr döneminden sonra gelişen sınırlama işlemine ışık tutmaktadır. Maşalı'nın belirtmeye, bizim ise detaylandırarak açıklamaya çalıştığımız mesele burada ortaya çıkmaktadır. İштиhâr lafzı klasik kaynaklarda geçmektedir. Bunun yanı sıra iştihârın mahiyetini belirten bir tanıma bu kaynaklarda rastlanmamıştır. Bu nedenle iştihârın ıstılâhî bir tanımının yapılmasına ihtiyaç bulunmaktadır; öncelikle “İштиhâr, kıraat imamlarının bu ilimdeki yetkinlikleri, güvenilirlikleri, ömürlerini kıraate adanmaları, her açıdan yaşadıkları şehir ahalisinin onayını almasıyla birlikte okuyup okuttukları kıraat ihtilaflarındaki ihtiyârlarının önceki nesillerden alınmış olması, resm-i Mushaf'a muvafık olması, hıfzının ve tilavetinin kolay olması ve herkes tarafından kabul görmesinden dolayı yaygınlık kazanmasıdır”. Buradan hareketle “İштиhâr, imamın murûet vasıfları ve ömrünü kıraate adanması sayesinde yaşadığı şehir ahalisinin onayını almasıyla, kıraatler arasındaki ihtiyârlarının kıraatin sıhhat şartlarını taşıması, hıfzının ve tilavetinin kolay olması ve herkes tarafından kabul görmesinden dolayı kıraatinin yaygınlaşmasıdır.” şeklinde tanımlanabilir.

İштиhârın tanımı yapılırken yaygınlık kazanan kıraatin gözetilmesi gerektiği gibi kıraati nakleden imamın durumunun da aktarılması icap etmektedir. Çünkü bir kıraatin iştihârı elde etmesinde kıraatin yapısı kadar onu nakleden imamın durumunun da etkili olduğu görülmüştür. Kıraat ihtiyârı muayyen bir imamın gözettiği birtakım kıraat gerekçelerine göre yapıldığı ve iştiharın bu bileşim üzerinden tezahür etmekte olmasından dolayı imam ve kıraatinin ayrıştırma yapılmadan birlikte ele alınması daha tutarlıdır. Bu hassas nokta göz önünde bulundurularak imamın ve şöhret bulan kıraatinin durumuna göre bir tanım denemesi yapılmıştır.

1. Tarihsel Bir Olgu Olarak Kıraat İlminin Gelişiminde İштиhâr

Kıraat ihtiyârlarının sahihi sakimden ayırma ve sahihler arasından da en kuvvetli olan kısmını tercih niyetiyle başladığı göz önünde bulundurulursa iştihar döneminde pek çok ihtiyâr te-

⁵ Cevherî, *es-Sıbâh*, 2/705; Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, 12/263.

⁶ M. Emin Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, 1. bs (Ankara: Otto, 2016), 44.

⁷ Ebû'l-Feth 'Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî İbn Cinnî, *el-Muhteseb fî Tebyîni Vucûbi Şevâzî'l-Karâ'ât ve'l-İdâbi 'anhâ*, thk. Ali en-Necdî Nâsîf vd. (Dâru Sezkin, 1986), 1/32-33. Ayrıca bk. Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Muncidu'l-mukri'în ve murşidu't-talibîn* (Kahire: Mektebetü'l-Kuds, 1350), 23.

⁸ Mekki b. Ebî Tâlib, *el-İbâne 'an me'âni'l-kirâât* (Kahire: Nahda Mısır, t.y.), 86.

⁹ Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a fî'l-kirâ'ât* (Kahire: Daru'l-Me'ârif, 1972), 22.

şekkül etmiş olduğu söylenebilir. Ancak zaman geçtikçe şehirlerin kıraat anlayışı ve birikimi çerçevesinde sakim okuyuşlar ayrılmış, sahipler arasından ihtiyârların ise bir kısmı takipçi bulamamış, insanların teveccühünü elde edememiştir. Diğer bir kısmı ise insanlar tarafından kabul görmüş ve yaygınlık kazanmıştır. Bu periyodun iştihâr dönemi olarak izah edilmesi de bu sebeptir. Bu süreçte ayrıca yekünü fazla olan kıraat ihtiyârlarına bir sınırlandırma getirme çabasının mevcudiyeti söz konusudur. Mevzubahis dönemin sonunda belli bölgelerdeki bu gün kabul görmüş imamların kıraatleri şöhret kazanmış ve ayrı bir konuma sahip olmuşlardır.

İştihârın varlığını daha önceki dönemlerde sorguladığımızda zamansal açıdan temellerini sahabe dönemine kadar götürebiliriz. Hz. Peygamber (s) “Kur’an’ı şu dört kişiden alınız: Abdullah ibn Mes’ûd (ö. 32/652-53), Sâlim Mevlâ Ebî Huzeyfe (ö. 12/633), Muaz b. Cebel (ö. 17/638) ve Ubey b. Ka’b (ö. 33/654 [?])” buyurarak Kur’an ilminde öne çıkmış sahabeye işaret etmiştir. Kur’an ilimlerinde temayüz etmiş sahabe beraberinde Kur’an’ın kendisinden öğrenildiği şöhret bulan başka isimlerin olduğu görülmektedir. Hz. Osman (ö. 35/656), Hz. Ali (ö. 40/661), Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665 [?]) ve Ebû Mûsâ el-Eş’arî (ö. 42/662-63) söz konusu sahabedendir.¹⁰ Kıraat ilminde seçkin sahebenin varlığıyla beraber kıraatlerin intişârının nasıl gerçekleştiğini izah eden Abdulhalîm Kâba, Hz. Osman’ın diğer şehirlere her mushafı beraber en meşhûr kâripleri de gönderdiğini¹¹ belirtmiş ve Kur’an öğretiminde şöhretin önemini göstermiştir.¹² Aynı şekilde Şevkî Dayf tâbiîn neslinden insanlara kıraatleri öğreten meşhûr isimleri saymış ve bunların kendi bölgelerinde şöhret bulduklarını belirtmiştir.¹³

Bu örnekler bizlere ilk dönemdeki iştihârın izlerini vermektedir. Ancak kavramsal açıdan ifade ettiğimiz iştihâr, daha önce de belirttiğimiz gibi ihtiyârların sınırlandırma gayretiyle ortaya çıkmıştır. İbn Mücâhid öncesinde bazı sınırlandırma çabalarının varlığına bir sonraki başlıkta değineceğiz. Bununla beraber şunu söylemek gerekir ki, Ebu’l-Fadl er-Râzî (ö. 454/1062) Mekke, Medine, Basra, Şam ve Kûfe olmak üzere beş önemli ilim merkezlerinden beş ihtiyârın öne çıktığını, bunun sebebi olarak da söz konusu şehirlerin ilim ve kültür merkezi olma hususunda diğer şehirlerden temayüz etmiş olmasından kaynaklandığını belirtmiştir.¹⁴ Böylelikle evvela en meşhûr şehirler belirlenmiş ve ardından bu şehirlerdeki en meşhûr kâripler seçilmiştir. Belirlenen şehirlerin ilmi anlamda öne çıkmalarıyla beraber Hz. Osman’ın istinsâh ettiği mushafı beş şehre göndermesi bu bölgelere olan iltifatın artmasını sağlamıştır. Bu bölgelerde beş, on, yirmi, otuz hatta elliye varan kurrânın isimleri kıraat kaynaklarında verilmiştir.¹⁵ İlerleyen zamanlarda ise öne çıkan ihtiyârlar arasından bir eleme vukû bulmuş ve bölgenin kıraatini yansıtabilen en meşhûr kâripler ümmetin peşinden gittiği imamlar halini almışlardır. Dolayısıyla sınırlandırma çabalarında iştihâr bulmuş kıraatlerin tercihi söz konusu olmuştur.

İhtiyârların iştihâr bulması başlangıcının hangi tarihlere tekabül ettiğini belirtmek hayli zordur. Ancak kıraatleri sınırlandırmaya giden isimlerden en erken tarihli Ebû Ubeyd Kâsım b.

¹⁰ Abdulhalîm b. Muhammed el-Hâdî Kâba, *el-Kırââtü'l-Kur’âniyye: Târihubâ, Sübûtubâ, Hucciyyetubâ ve Abkâmubâ* (Beirut-Lübnan: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1999), 54.

¹¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa’d, *Tabakâtü’l-kübrâ*, Beirut trs. III, 73-74.

¹² Hâdî Kâba, *el-Kırââtü'l-Kur’âniyye*, 56-57.

¹³ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a fi’l-kurâ’ât*, 9.

¹⁴ İbnü’l-Cezerî, *Muncidu’l-mukerri’in ve murşidu’t-talibîn*, 85. Ayrıca bk. Maşalı, *Taribi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmî*, 46.

¹⁵ Mekki b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, 37-38; Ebü’l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kurâti’l-aşr* (Beirut-Lübnan: Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, ts.), 1/33-34; İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a fi’l-kurâ’ât*, 17.

Sellâm (ö. 224/838), İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) izahına göre meşhûr beş şehirden üçer kıraat belirlemiş;¹⁶ İbnü'l-Cezerî'ye (ö. 833/1429) göre ise yirmi beş kıraatin olduğunu kaydetmiştir. Kâsım b. Sellâm'ın, belirlemiş olduğu kıraatler arasında meşhûr yedi kıraatin de bulunduğu kıraat kaynaklarımızda zikredilmiştir.¹⁷ Bu bilgilerden hareketle ihtiyârların avam ve havas nezdinde iştihâr bulmaya başlamasının Kâsım b. Sellâm'ın yaşadığı dönem olan hicrî ikinci asrın sonlarına tekabül ettiği söylenebilir.

İbn Mücâhid, ihtiyârları sınırlandırma çabalarında iştihâra ayrı bir önem veren isimdir. O, kıraatlerin sınırlandırılmasında sahih kıraat şartlarıyla beraber, belirlenecek kıraatin ve imamın iştihâr bulmasını önemsemiş,¹⁸ yedi olarak belirlediği kıraatlerin dışındaki sahih kıraatleri şâzz olarak nitelemiştir.¹⁹ Dolayısıyla İbn Mücâhid'in etkisiyle iştihâr/şöhret bulma kıraat tarihi açısından önemli bir konuma sahip olmuştur. Şevkî Dayf'ın, İbn Mücâhid dönemine kadar okunan diğer sahih ihtiyârlarla bu yedi kıraatin arasındaki tek farkın yaygınlık kazanma/şöhret bulma olduğunu ifade etmesi,²⁰ bizlerin karşısında kıraat tarihi açısından iştihârın önemini gösteren bir olgu olarak durmaktadır. İbn Mücâhid her bir şehirden en meşhur kârieleri belirlemiş ve yedili sistemin menşei olmuştur. İlim merkezleri olarak beş şehre nispeten beş değil de yedi kıraatin meşhûr olması Kûfe'nin kıraat birikimiyle açıklanabilir. Nitekim İbn Mücâhid diğer dört şehirde iştihâr bulmuş imamlarda tereddüt yaşamamışken, Kûfe'nin kıraat birikimini yansıtan ihtiyârı seçmede zorlanmıştır. Kûfe kıraat birikiminde Hamza (ö. 156/773), Âsım (ö. 127/745) ve dilci kimliğiyle de yer edinmiş olan Kisâî (ö. 189/805) öne çıkmaktadır.²¹ O, halk nazarında da kabul görmüş bu üç ihtiyârı sayıya dâhil ederek Kûfe kıraat birikimini yansıtan ihtiyârların söz konusu üç imamın kıraatleri olduğunu belirlemiştir. Böylelikle mushafın gönderildiği meşhûr beş şehrin kıraatlerini yansıtan, iştihârı elde etmiş ihtiyârlar tercih etmiştir.

İbn Mücâhid'in seçtiği imamlara yönelik bazı itirazlar söz konusu iken, zamanla bu yedi imamın kıraatleri ümmetin kabulüne mazhar olmuştur. Bunun yanında mevzubahis yedi imamın kıraati dışında da sahih kıraatlerin varlığı kabul görmüştür. Bu kabul sahiplerinin yedi sayısına ilaveten bazı eklemelerde buldukları kıraat imamlarının sayısını sekiz on hatta daha fazla sayıya çıkarttıkları tarihi süreçte görülmüştür.²² Özellikle meşhûr olarak addedilen Ebû Ca'fer (ö. 130/747-48), Ya'kûb (ö. 205/821) ve Halef'in (ö. 229/844) kıraatleri tarihi vetire içerisinde okunup-okutulan kıraatler olarak öne çıkmış ve günümüze dek varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu üç kıraatin de diğer yediye dâhil edilmesi gerektiği söylemi tarihi süreç içerisinde hep olagelmıştır.²³ Nihayet dokuzuncu yüzyılda İbnü'l-Cezerî, umuma yayılmamakla beraber kendi bölgelerinde iş-

¹⁶ Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Fetbu'l-bârî bi-şerhi sabîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1379), 9/31.

¹⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/33-34.

¹⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Sab'a fi'l-Kirâ'ât*, 48-49; Şa'bân Muhammed İsmail, *el-Medhal ilâ 'ilmi'l-kirâât* (Mekke: Mektebetu Sâlim, 2003), 50; Ğânim Kaddûrî Hamed, *Ebbâs fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Umman-Ürdün: Daru Ammar, 2006), 66.

¹⁹ Mehmet Dağ, *İhticâc Bağlamında: Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 2. bs, Doktora Tezleri Dizisi, 129 32 (İstanbul: İSAM Yayınları, 2019), 289.

²⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Sab'a fi'l-Kirâ'ât*, 22; Mehmet Dağ, "İbn Mücâhid'in Kıraat Ekollerini Yedi İle Sınırlaması: Eleştirel Bir Yaklaşım", *EKEV Akademi Dergisi*, sy 27 (2006): 90; Osman Bayraktutan, "Kıraatlerin Sınırlandırılması Meselesi", *İğdir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 11 (2018): 129-33.

²¹ Maşalı, *Tarîhi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmî*, 61-62.

²² Hacı Önen, *Kıraat Tarîhi ve Kıraat Farklılıklarının Kur'an Tefsirine Etkisi* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017), 51.

²³ Takıyyüddin İbn Teymiyye, *Mecmûu fetâvâ*, haz. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım (Medine: Mecmau'l-Melik Fahd li-tabâati Mushafü's-şerîf, 2004), 13/393-394.

tihârî elde etmiş bu üç kıraatin de sahih olmasını gerekçe göstererek kıraat eğitiminde yerini alması gerektiğini ifade etmiştir. Böylece onlu sistem artık yedili gibi tüm İslâm âleminde iştihâr bulmuş ve kıraat eğitiminde günümüze kadar devam etmiştir.

2. Kıraatlerin Sınırlandırılmasında İştihârın Rolü

İhtiyârın giderek arttığı bir dönemde sayı itibariyle kıraatlerin artması, tamamını zabt etmenin zorluğu, Kur'an ile iştiğal edenlerin zaafiyetleri ve kıraatlerdeki ihtilaflar;²⁴ aynı zamanda ehl-i bid'atin kendi görüşlerine uygun bazı okuyuşları ortaya çıkarması²⁵ gibi nedenler, mevcut ihtiyârların derlenip sınırlandırılmasına zemin hazırlamıştır. İbn Mücâhid'e kadar ihtiyâr olayının yanı sıra bahsedilen sebeplerden olsa gerek bazı sınırlandırma çabaları görülmektedir. İbnü'l-Cezerî'nin belirttiğine göre ilk defa muhtar olan kıraatleri bir araya getirme çabası içerisine giren isim Ebû 'Ubeyd Kâsım b. Sellâm'dır. O, yedi meşhûr kurrânın da aralarında bulunduğu yirmi beş ihtiyâr sahibi belirlemiştir. Daha sonra Ahmed b. Cübeyr el-'Antâkî'nin (ö. 282/895) beş, İsmail el-Kâdî b. İshâk el-Ezdi'nin (ö. 282/895) yirmi, İbn Cerîr et-Taberî'nin (ö. 310/923) yirmi küsur, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ömer ed-Dâcûnî'nin (ö. 324/936) on bir kıraat imamının ihtiyârlarını eserlerinde bir araya getirdiklerini zikreder.²⁶ İbnü'l-Cezerî bu bilgileri verdikten sonra Mekke, Medîne Kûfe, Basra ve Şam'da bulunan toplamda yirmi ihtiyâr sahibinin ismini zikreder.²⁷ Maşalî'nin ifadesiyle "İhtiyarların Tedvin Süreci"²⁸ olarak isimlendirdiği bu dönemde zikredilen bazı âlimlerin de aynı zamanda birer ihtiyârlarının bulunması ihtiyâr ve tedvinin, bir sınırlandırma çabasının paralel seyrettiğini bizlere göstermektedir.

İhtiyâr olayının belli bir disiplin içerisine girmesinin İbn Mücâhid'in kendisine sorulan; "Niçin kendine özel bir kıraat tercihinde bulunmuyorsun?" sorusuna; "Bizler bu zamanda, bizden sonra okunacak bir ihtiyârda bulunmaktan ziyade, önceki imamların ihtiyârlarını muhafaza etmeye daha fazla muhtacdır."²⁹ cevabından hareketle başlatıldığı söylenebilir. Daha önce farklı okumalar arasından bir ihtiyâr edinme olayı yaygınken artık belli, güvenilir, meşhûrlük kazanmış, kabul görmüş ihtiyârlar tercih edilir hale gelmiştir.

Mekkî'nin ifadesiyle kıraatleri meşhûr yedi ile sınırlandıran ilk kişi İbn Mücâhid'dir.³⁰ Onun sahih kıraatlerin yedi ile sınırlandırılmasının bu hususta atılan en etkin adım olduğu söylenebilir. İbn Mücâhid'in bu sınırlandırma işlemi Dağ'ın ifadesiyle kıraat tarihi açısından ikinci kırılma noktasıdır. Birinci kırılma noktası daha önce belirttiğimiz gibi kıraatleri denetim altına alma olarak görülen istinsâh faaliyetidir. Resm-i mushafa uymayan kıraat kabul görmemiş, indirâç olan okumalar mushaf dışı kalmıştır. İkinci kırılma noktası da İbn Mücâhid'in kıraatleri yedi ile sınırlandırması ile gerçekleşmiştir.³¹

²⁴ Dağ, *İhticâc*, 285.

²⁵ Maşalî, *Tarîhi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, 49. Rafiziler Kehf sûresinin 51. Ayetini "وما كنت متخذ المضلّين عضداً" şeklinde tesniye formunda okuyarak Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'e göndermede bulunmuşlardır.

²⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, 37-38; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/33-34.

²⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/8-9.

²⁸ Maşalî, *Tarîhi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, 48.

²⁹ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a fi'l-kur'ân*, 22; Abdülhâdî Fadlî, *el-Kur'ânü'l-Kur'ânîyye: târih ve ta'rîf* (Beirut-Lübnan: Merkezu'l-Ğadîr, 2009), 49; Abdükayyûm Abdülğafur es-Sindî Ebu Tâhir, *Safahât fi 'ulûmi'l-kur'ân* (Mektebetü'l-Emdâdiyye, 1415), 54.

³⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, 87.

³¹ Dağ, *İhticâc*, 285.

Kitâbu's-Seb'a fi'l-Kirâât adlı eser ile kıraat-i seb'a olarak bilinen yedili sistemin oluşması ve kabul görerek günümüze intikâli İbn Mücâhid sayesinde gerçekleşmiştir. Sonraki tarihlerde ortaya çıkan kıraat eserlerinin kıraat-i seb'aya göre şekillenmesi İbn Mücâhid'in etkisini göstermektedir. Söz konusu dönemde ihtilaf, hata, liyakatsizlik ve bilinçli tahrif baş göstermiştir. İbn Mücâhid âşîkar olan bu olumsuz durumu disipline etme adına böyle zor bir görevi üstlenmiştir.

İbn Mücâhid'den önceki kurrâ sahih kıraat şartlarına uyan başka okuyuşlara da yer veriyor ve okuyorlardı. Mekkî'nin ifadesiyle bu yediden derece bakımından daha üstün kişiler vardı.³² İbn Mücâhid'in, mevcut kıraat birikimi içerisinde, sıhhat şartlarını haiz, irab açısından sağlam ve kuvvetli olan yedi kıraati seçtiği; bu şartların bir kısmından yoksun olan ve aynı zamanda şöhret de bulmamış olanları ise bu seçimin dışında bırakarak şâzz kabul ettiği anlaşılmaktadır. Birçok kaynakta bu yedinin dışında kalan okuyuşlarında sahih olabileceği vurgulanmaktadır. Bu sebepten ötürü İbn Mücâhid pek çok eleştiriye de maruz kalmıştır.³³

Kıraatleri sahih, derece bakımından daha üstün kişiler varken İbn Mücâhid neden bu yedi kıraati seçmişti? Şevkî Dayf bu yedinin diğer sahih ihtiyârlarla arasındaki tek farkın, yaygınlık kazanma/şöhret olduğunu belirtmektedir.³⁴ İbn Mücâhid, bu yediyi iktisâr sebebini, seçilen kıraat imamlarının avam veya havas tabakası olsun her kesimde kıraatlerin nakli hususunda meşhûr olmaları ve kıraatlerinin Kur'an'ın başından sonuna kadar lafzi ve semai bir şekilde bir senede dayanması dolayısıyla olduğunu zikreder.³⁵

İbn Mücâhid, kıraatleri sınırlandırırken her bölgeyi göz önünde bulundurmüş; kıraat ilminin en yaygın olan bölgeleri, mushafların gönderildiği şehirler olarak belirlemiş; bu şehirler içerisinde de ilmi kâmil, sika, ömürlerini kıraat ve başkalarına okutmaya hasretmiş, buldukları şehir ahali tarafından adaletleri konusunda görüş birliğine varılmış en meşhûr imamları seçmiştir.³⁶ Bu imamlar kadar şöhreti elde edemeyen diğer kurrâyı ise sayıya dâhil etmemiştir. İbn Mücâhid, hayli kabarık olan ihtiyârları yukarıda bahsettiğimiz sebeplerden ötürü minimize etme niyetiyle başladığını göz önünde bulundurursak, yedi kurrâyı seçerken onların, buldukları bölgenin kıraat birikimini en iyi temsil eden kişiler olması yönünü dikkate alarak en düşük sayıyı yakalamaya çalışmıştır. Ancak Kûfe'ye gelince bölgede bulunan üç etkili ismin tamamının ancak şehrin birikimini yansıtaçağını düşünmüştür. Bunlar İbn Mesûd ve Ebû Abdurrahman es-Sülemî'yi (ö. 73/692 [?]) temsil eden ve yukarıda isimleri zikredilen imamlardır.³⁷ Böylelikle İbn Mücâhid, belirlemiş olduğu şartlar muvâcehesince uygun olan en yaygın ihtiyârları içtihadına göre seçmiş ve bu yedi sayısı ortaya çıkmıştır. Farklı sayıda imamların kıraatlerini ele alan müellifler olmuşsa da genel itibarıyla bu sayı kabul görmüştür.

Kıraatlerin yedi ile sınırlandırılmasının kabul görerek yaygınlık kazanmasıyla birlikte İbn Mücâhid sonrasında pek çok âlim eserlerini bu yedi kıraate göre ele almışlardır. Mekkî b. Ebî

³² Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, 86-87.

³³ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 9/30.

³⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a fi'l-kirâ'ât*, 22; Dağ, "İbn Mücâhid'in Kıraat Ekollerini Yedi İle Sınırlaması: Eleştirel Bir Yaklaşım", 90; Bayraktutan, "Kıraatlerin Sınırlandırılması Meselesi", 129-33.

³⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a fi'l-kirâ'ât*, 48-49; İsmail, *el-Medhal*, 50; Hamed, *Ebhâs fi 'ulûmi'l-Kur'an*, 66.

³⁶ Ahmed b. Muhammed Dimyâtî, *İthâfu fudalâi'l-beşer bi'l-kirâ'âti'l-erbe'ate 'aşere*, thk. Şa'ban Muhammed İsmail (Beyrut: Mektebetu'l-külliyâtî'l-Ezheriyye, 1987), 1/70; Fadlî, *el-Kirâ'âtu'l-Kur'âniyye*, 45; Mehmet Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü* (İstanbul: Hacıveviszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2019), 58.

³⁷ Maşâlî, *Tarîhi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, 61-62.

Tâlib'in "*et-Tabşıra fi'l-Kırââti's-Seb'i*" ve "*el-Kesf 'an Vüçûbi'l-Kırââti's-Seb'i ve 'İlelibâ ve Hucejihâ*", Ebû 'Amr Osman b. Said ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) "*et-Teysîr fi'l-Kırââti's-Seb'i*" ile "*Câmiu'l-Beyân fi'l-Kırââti's-Seb'i'l Meşhûra*" adlı eserleri ve Şatıbî'nin (ö. 590/1194) "*Hırzu'l-Emânî ve Vecbu't-Tebânî*" isimli eseri yedi kıraate uygun çalışmalardandır.³⁸

İbn Mücâhid'e kadar sahih kıraatler için öne sürülen ve kabul gören üç şarta değinilmiş, bu kriterlere uygun bazı sınırlandırma girişimlerinin varlığını da belirtmiştik. İbn Mücâhid'in bu sınırlandırması genel kabul görmekle beraber belirlenen yedinin dışında da sıhhat şartlarını taşıyan kıraatlerin var olduğu belirtilerek yedi kıraate bazı ilaveler gerçekleşmiştir. İbn Ğalbûn (ö. 399/1009) yediye ilaveten Ya'kûb el-Hadramî'yi sayarak sınırlandırmayı sekiz yaparken; aynı dönemdeki diğer bir isim olan İbn Mihrân en-Nîsâbûrî (ö. 381/992) ise yediye Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halef b. Hişam'ı (ö. 229/844) ekleyerek kıraatleri on ile sınırlandırmıştır.³⁹ Anlaşıldığı kadarıyla ilave üç kıraat, belli bir kesim tarafından okunmaya ve okutulmaya devam etmiştir. İbnü'l-Cezerî'nin kıraatler üzerindeki yoğun çalışmaları neticesinde sahih yedi kıraatin yanında söz konusu üç kıraati de benimsemesiyle kırâât-i aşere sistemi bu dönemde yaygınlık kazanmaya başlamıştır.⁴⁰ Şöhret mademki bir kıstas peki İbnü'l-Cezerî'nin şöhret elde etmeyen bu kıraatlere yönelik tasarrufu niçin kabul gördü? sorusuna karşı metinde de belirttiğimiz gibi söz konusu üç kıraat buldukları şehir ahali nezdinde istihârı elde etmiş kıraatlerdi. Ancak İslâm topraklarının tamamında diğerleri gibi istihârı elde edememişlerdi. Kısacası bu üç kıraatin istihârı biraz daha bölgesel kalmıştır.

3. İstihâra Neden Olan Saikler

İstihârın gerçekleşebilmesine zemin hazırlayan bazı etkenlerin olduğu vâkîdir. Söz konusu saiklere iç ve dış etkenler şeklinde ikili bir tasnif yapılacaktır. Sahih isnâd, resm-i mushafa uygunluk, kifâyet ve mevsükiyet gibi bizzat okunan kıraat ve kıraatin temsilcisi râvîden kaynaklanan başlıca etkenler, iç etmenlerde ele alınacak. Kıraatlerin yaygınlaşmasındaki dış etkenler ise makalenin konusuna uygun bir biçimde bir sonraki başlık altında etraflıca ele alınacaktır.

3.1. İç Etmenler

Bir kıraatin istihârı elde edebilmesi için öncelikle sahih bir isnâd ile rivayet edilmesi gerekmektedir. Sahih isnâd şartını elde edemeyen bir kıraat, değil istihârı elde etmek ihtiyâr dahi edilemez. Bir kişinin, isnâdı gözetmeksizin sadece mushaf hattına ve Arapça dil kaidelerine muvafık diyerek bir kıraat icrâ etmeye çalışması, sahih kıraatlerin en önemli rûknünü terketmesi⁴¹ ve sünnete aykırı bir davranış içerisinde olması demektir. Çünkü farklı varyantlarla gelen rivayetlerin birinde "Kıraat, tâbi olunan sünnettir. Bulduğunuz şekliyle onu okuyunuz."⁴² denilmekte ve sahih kıraatlerde isnâda yapılan vurgu belirtilmektedir. Dolayısıyla sahih isnâd, bir kıraatin istihârı elde edebilmesi için kendisinde bulunması gereken en temel etmenlerdendir. Bu tespit kriterleri genel kabul gördüğü için bu şartları taşıyan kıraatin istihârına da dolaylı olarak etki etmiştir.

³⁸ İsmail, *el-Medhal*, 51-52.

³⁹ Önen, *Kıraat Tarîhi ve Kıraat Farklılıklarının Kur'an Tefsirine Etkisi*, 51.

⁴⁰ Yavuz Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü*, ed. Ali Öge (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2018), 29.

⁴¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/10; Hamed Ğanım Kaddûrî, *Muhâdarât fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Amman: Daru Ammar, 2003), 135.

⁴² Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî Beyhakî, *Ma'rifetu's-sünen ve'l-âsar*, thk. Abdu'l-Mu'tî Emîn Kal'acî (Karaçi: Câmiatu'd-dirâseti'l-İslâmiyye, 1991), 3/329; İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kırâ'ât*, 50.

İştihâr için kıraat ile doğrudan alakalı bir diğer etmen Hz. Osman'ın, Mustafa el-A'zamî'nin kaydettiğine göre on iki kişilik bir heyet⁴³ ile farklı okuyuşları disipline etme amacıyla⁴⁴ istinsâh ettirmiş olduğu ve yaklaşık 12.000 sahabe ve tâbiünin üzerinde icmâ ettiği⁴⁵ Mushafın hattına uygunluk olarak görülmektedir. Bir kıraat, Hz. Osman'ın istinsah ettirip gönderdiği şehirlerden herhangi birinin mushaf hattına uyması gerekmektedir. İsnâdı elde edemeyen kıraatte olduğu gibi mushaf hattına uygunluğu elde edemeyen kıraat iştihârı elde edemez. Resm-i mushafa muvafık okuyuşlar ise iştihârı elde etmeye daha uygun bir zemine sahiptir.

Nakledilen kıraat, sahih bir isnâd ile gelip yaygınlık kazanmışsa ve resm-i mushafa uygun ise, fasih ya da daha fasih olsun, üzerinde görüş birliği olsun veya ihtilafı olsun fark etmez; bir vecihle de olsa Arap dil kaidelerine uygunluk arz ediyorsa ihtiyâr edilen sahih ya da muteber bir kıraat olabilmektedir.⁴⁶ İhtiyâr edilen böylesi bir kıraat artık iştihârı elde etmeye daha elverişli bir haldedir.

İştihârı elde eden bir kıraat, sahih isnâdı, resm-i mushafa muvafakiyeti ve Arap dil kaidelerine uygunluk şeklinde kıraatle alakalı vasıfları kendisinde bulundurmış demektir. Bunun yanında söz konusu kıraatin temsilcisinde de bulunması gereken, iştihâra etkisi olan bazı vasıflar görülmektedir. Mekkî b. Ebî Tâlib'e "derece ve kıymet bakımından kendilerinden daha yüksek olan şahsiyetler varken bahsedilen yedi kıraat neden onlardan daha meşhûr oldu?" şeklinde yöneltilen bir soruya cevap verirken kıraatin temsilcisinde de bulunması gereken vasıfları zikretmiştir. Şöyle ki;

*"İhtilâfların çoğalmaya başladığı dönemde insanlar adalet ve zabt yönünden sika olan, nakilde güvenilir, dindarlığı ve kemâli ile meşhûr olmuş kişilere yöneldiler. Bu kişiler ömürleri boyunca kıraat okuma ve okutma işinde bulduklarından şöhret buldular. Buldukları şehrin insanları onların naklettikleri şeylerde adalet üzere oldukları, okudukları ve rivayet ettikleri kıraatler hususunda güvenilir oldukları ve okudukları kıraatler hakkındaki ilmi yetkinlikleri üzerinde icmâ ettiler. Aynı şekilde bu şabısların kıraatlerinin, buldukları şehre nisbet edilen mushaf hattından dışarı çıkmadıkları hususunda fikir birliğinde bulundular."*⁴⁷

Mekkî'ye göre derece ve kıymet bakımından yedi kıraat imamından daha üstün kişiler olsa da adalet, zabt, dindarlık ve ilmi yetkinlik gibi vasıfların iştihârı elde ederek günümüze kadar ulaşmış olan imamlarda da bulunduğu kendisi tarafından üzerinde durulan bir husustur. Özellikle bir kârîde bulunması gereken iştihâr kazanmasında en belirgin rolü kifayet ve mevsukiyet oluşturmaktır. İnsanların peşinden gideceği, dinlerinin ana kaynağını kendilerinden alacakları kişilerin, ilmi yetkinliği ve güvenilirliği elde bulundurmaları gerekmektedir. Aksi halde kıyamete kadar korunacak olan asli kaynak, yetkin insanların eliyle bizlere kadar gelmemiş olması hasebiyle korunmuşluğuna dair bir şüpheyi barındıracaktır.

⁴³ Muhammad Mustafa A'zamî, *Vahyedilişinden Derlenişine Kur'an Taribi: Eski ve Yeni Abit ile Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, çev. Fatih Serenli ve Ömer Türker, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2014), 131.

⁴⁴ Dağ, *İhticâc*, 195.

⁴⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, 32.

⁴⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neyr*, 1/10.; Muhammed Abdülazîm Zürkânî, *Menâbilü'l-'irfân fî ulûmi'l-Kur'an* (Beyrut-Lübnan: Dâru İbn Hazm, 2006), 292; İsmail Karaçam, *Kur'an-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kıraati* (İstanbul: İfav Yayınları, 2018), 254.

⁴⁷ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, 86; el-Makdisî Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-vecîz ilâ 'ulûmin tete'alleku bi'l-kütâbi'l-'azîz* (Beyrut: Daru Sâdır, 1975), 155. Ayrıca bk. Yaşar Akaslan, *Kıraat İliminin Temel Kaynakları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2021), 155.

Bir kıraatin istihâr özelliği kazanmasında gerekli olan iç etmenleri kısaca zikretmiş olduk. Bu saikler kıraatin kendisinde olan bazı vasıflar olduğu gibi kıraatin temsilcisi olan râvîde de bulunması gereken vasıflar şeklinde izah edilmiştir. Sonraki başlıkta ise kıraat ve râvîyle alakalı doğrudan etmenlerin dışındaki saikler etraflıca ele alınmaya çalışılmıştır.

3.2. Dış Etmenler: Sosyo-Kültürel Ortam ve Siyâsî İlişkiler

Kıraatlerin istihârına neden olan etkenlerden sahih kıraat şartlarına uygun olan bir kıraatin olması ve kıraati nakleden kâride kifayet ve mevsûkiyetin bulunması gerektiğini izah etmiş olduk. Bunların yanı sıra bazı dış etmenlerin varlığı da söz konusudur. Sosyo-kültürel ortam ve siyasi ilişkiler olarak verdiğimiz bu başlığımızda kıraatler ve kârinin dışında istihârın gerçekleşmesine vesile olan etkenlere değinmeye çalışacağız.

3.2.1. Lahnî Okumalar

Sahih kriterlere uygun olmayan okuyuşları, hata kıraatin kendisinden değil harici bir etmeden kaynaklandığı için dış etmenlerin ilki olarak lahnî okumalar başlığı altında zikredebiliriz. Lahn kavramı ezrad lafızlardan olup “sözde hata etmek” manasına geldiği gibi “sözü isabet ettirmek, güzel konuşmak” manalarına da gelmektedir. Nitekim İbn Fâris *Mu‘cemü mekâyîsi’l-luğa* adlı eserinde lahn sözcüğünün ha (ح) harfinin sakın veya fethalı olarak okunması şeklinde iki türlü telaffuzunun olduğunu belirtmektedir. Dil hatası anlamında kullanıldığında (لحن يلحن) olarak 3. baktan ve (في) cer harfi ile telaffuz edilir. İbn Fâris’e göre kelimenin bu manası sonradan ihdas edilmiştir. Çünkü “Arab-ı Âribe” diye tabir edilen saf Araplar bozulmamış doğal dil yetenekleri sayesinde dilde hataya düşmekten uzaktırlar. Diğer yandan bu kelime (لحن يلحن) kipi ile kullanıldığında ise “sözü isabet ettirmek ve güzel ifade etmek” manasına gelmektedir.⁴⁸ Bizim burada lahnî okumalardan kastımız, kıraatler üzerinde tezahürleri olan ve yaygın olarak bilinen “sözde hata etmek” manasındaki okumalardır.

İslâm’ın ilk dönemlerinden itibaren başta İslâm coğrafyasının sınırlarının genişlemesi, bir takım siyâsî ve sosyal etkenlerin ortaya çıkması, Arapların başka etnik unsurlarla karışması ve yabancılardan Arap dil kurallarına aykırı olarak duydukları şeylerin etkisiyle dildeki melekelerinin değişip bozulması neticesinde Arapçanın kullanımında ve yapısında birtakım bozukluklar ve yanlışlar ortaya çıkmıştır. Hz. Peygamber (s) zamanında nadiren görülen bu nevi hatalar fetihlerin artmasına ve Arapların yeryüzünde yayılmalarına paralel olarak tedricî bir şekilde sonraki dönemlerde de artarak devam etmiştir. Önceleri yabancı etnik unsurlarda görülen lahn olayı daha sonraları bizatihi Araplarda da görülür hale gelmiştir. Fethedilen bölge halklarının Arapçayı öğrenmeleri ve kendi dillerine ait bir takım özellikleri bu dilde kullanmaya başlamaları, ciddi tahriflerin ortaya çıkmasına ve lahnın yayılmasına sebebiyet vermiştir. Öyle ki zamanla lahn olgusu şair ve hatiplerin dillerinde de görünür hale gelmiştir. Yaşanan bu değişim ve dönüşüm sürecinde lahn olgusu Arap dilinin saf ve orijinal haliyle kullanıldığı yerler olan bâdiyede de yaygınlaşmış ve en nihayetinde mesele Kur’an’ın yanlış okunmasına kadar varmıştır.⁴⁹

⁴⁸ İbn Fâris, *Mu‘cemü Mekâyîsi’l-luğa*, 5/239-240; Ahmet Bigür, *Dilde Hata: Lahn Olgusu Özelinde İslâbu’l-mantık Üzerine Nitel Bir İnceleme* (Ankara: Sonçağ Akademi, 2022), 9-10.

⁴⁹ Ali Temel, “Nehhâs’ın İ‘râbu’l-Kur’ân’ında ‘Lahn’ Tartışmalarına Konu Olan Kıraatlerin Değerlendirilmesi” 15, sy 1 (2015): 83-84.; Dağ, *İhticâc*, 153.

Lahn olgusunun, kıraat birikimine üç boyutlu bir yansımasının olduğunu ve bu yansıma neticesinde sahih kıraatlerin sakim olanlarla karıştığını belirtebiliriz. Birinci boyutuyla gerçek anlamda lahnî okumaları görebilmekteyiz. Örneğin, Tevbe sûresindeki “ان الله برئ من المشركين ورسوله” ayetini okuyan bir kişi “ورسوله” kelimesini kesralı tilavet ederek hatalı bir okuyuşta bulunmuş olur. Dolayısıyla “Allah ve resulü müşriklerden beridir” şeklinde olması gereken mana “Allah, müşriklerden ve resulünden beridir” şeklini alarak altüst olan bir hatalı okuyuşa dönüşür. Böyle bir okuyuş gerçek manada lahnî bir okumadır. İkinci olarak aslında sahih olan kıraat farklılıkları, öteki kıraatten haberi olmayanlar tarafından lahn olarak değerlendirilmiştir. Misâlen Amr b. Ubeyd (ö. 144/761) Rahmân Suresindeki “جان” kelimesini⁵⁰ “جَان” şeklinde hemzeli okumuş, Ebû Zeyd (ö. 215/830) “Arapların “دأب شأب” şeklindeki okumalarını duyuncaya kadar Amr’ın lahn yaptığını zannedirdim.”⁵¹ diyerek bilgisinin dışındaki kullanımı lahn olarak ifade etmiştir. Son olarak da lahn olan bir okuyuşun sahih kıraat olarak algılanmasıdır. Bunun örneği de Hasan Basri’nin (ö. 110/728) “وما تنزلت به الشياطين” ayetini⁵² “شياطين” şeklinde okumuş olmasıdır ki sonrasında bu lahnî okuma şâzz kıraatler arasında kıraat şekli olarak zikredilmiştir.⁵³

Sahih kriterlere aykırı ve lahnî okumaların ortaya çıktığı böylesi bir dönemde doğruya tutunma arzusu bazı kıraatleri öne çıkarmıştır. Kıraatlerin artmış olduğu, insanların doğrunun peşinden gitmek için mücadele verdiği, varolan sahih birikimi muhafaza sorumluluğunun olduğu bir dönemde kıraatleri sınırlandırma işleminin kaçınılmaz bir hâl aldığını söylemek mümkündür. Kıraatlerin sınırlandırılması başlığı altında yirmi beş, otuz hatta elli civarı kıraat arasından beş, sekiz, onbir gibi sınırlandırmaların varlığından bahsedilmiştir. İbn Mücâhid’e gelince böylesi bir ortamda insanların takip ettiği, avam ve havas arasında iştihâr bulan kıraatleri tercih etmiş, belirlemiş olduğu bu kıraatler de kabul görerek okutulmuştur. Dolayısıyla lahnî okumaların ve sahih kriterlere aykırı okuyuşların olduğu bir ortam, sahih kıraatlerin temyîz edilmesini gündeme getirmiştir. Temyîz neticesinde korunan sahih birikim insanların teveccühüne mazhar olmuş ve iştihârı daha kolay elde edebilmiştir.

3.2.2. İlim Merkezleri Olan Şehirler

Bununla birlikte iştihârı gerçekleşmesi sonucuna götüren diğer bir dış etkeni de şöyle izah edebiliriz: Hz. Osman’ın istinsâh ettiği mushafları Yemen ve Bahreyn’e gönderdiği tartışmalı olmakla birlikte Mekke, Medine, Basra, Kufe ve Şam olmak üzere beş şehre göndermiş olduğu Kur’an tarihi ve kıraat eserlerinde ittifak edilen bir husustur. İstinsâh edilen Mushafların gönderilmiş olduğu bu şehirler, İbn Mücâhid’in seçmiş olduğu yedi kurrânın ve yine ilave üç kurrânın da bulunduğu şehirlerdir. Söz konusu beş şehir, dönem itibarıyla, İslâm âleminde kıraat ilminin yanında diğer ilimler içinde merkez olarak öne çıkmış şehirlerdir. Beş şehirden birinde iştihârı elde etmiş bir kıraatin diğer İslâm beldelerinde de iştihârı elde etmesi kolaylaşmaktadır. İbn Mücâhid’in beş şehirden seçmiş olduğu daha sonra aynı şehirlerden olan ilave üç kıraat kabul görmüş, hiçbir İslâm beldesinde karşı çıkılmamış, bilakis öğretilir duruma gelmiştir. Dolayısıyla bir kıraatin ilim merkezinden -buna coğrafi durum da denilebilir- neşet bulması iştihârını kolaylaştıran bir etken

⁵⁰ er-Rahmân 55/56.

⁵¹ İbn Cinnî, *el-Muhtesab fî tebyîni vucûbi şevâzî’l-kurâât ve’l-îdâbi ‘anhâ*, 1/125.

⁵² eş-Şuarâ 26/210.

⁵³ Dağ, *İhticâc*, 158, 159-160.

olarak görülebilir. Buna şöyle bir örnek verebiliriz: Nâfi'nin (ö. 117/735) râvilerinden olan Verş (ö. 197/812), Mısır'da doğuyor ve ilk kıraat eğitimini orada alıyor. Daha sonra Medine'ye giderek öğrenmiş olduğu kıraati hocası Nâfi'e arz ediyor. Nâfi', Verş'in kıraatinden daha önce hocalarından aldığı, bilgisi olduğu okuyuşları onaylıyor. Verş eğitimini tamamladıktan sonra Mısır'a tekrar dönüyor ve başka ilimlerle de iştiğal etmesinin yanı sıra kıraat ilmini öğretiyor. Böylece Mısır, Kuzey Afrika ve Endülüs bölgelerinde Verş kıraati yaygınlık kazanıyor.⁵⁴ Biyografi özetinin başına dönecek olursak Verş, Mısır'da bir kıraat eğitimi alıyor ve aldığı bu kıraati hocası Nâfi'ye arz ediyor. Aldığı icâzet ile memleketine geri dönüyor. Aslında Mısır'da kıraate dair bir eğitimin doğal olarak varolduğunu çıkarabiliyoruz. Mısır'ın tarihine baktığımızda Filistin fethi sonrası Amr b. Âs (ö. 43/664) Mısır'a yönelmiş ve orayı fethetmiştir.⁵⁵ Askerlerin Şam bölgesinden olması hasebiyle Mısır'da, Şam bölgesinde okunan kıraatler devam etmiştir. Kıraatlerin imamlara nisbet edilerek şöhret bulmaya başlamasıyla Şam imamı olan İbn Âmir'in (ö. 118/736) kıraati Mısır'da da istihâr bulmaya başlamıştır.⁵⁶ Daha sonra Verş kıraati yaygınlaşmadan önce ekseriyetle bölgede Kûfe imamlarından Hamza kıraatinin varlığını da görmekteyiz. Verş'in Medine'den Mısır'a dönmesiyle bölgedeki kıraatin rengi, Nâfi'ye daha sonra da Verş rivayetine doğru evrilmeye başlıyor ve günümüzde dahi Verş'in yaygınlığı devam ediyor.⁵⁷ Mısır'daki kıraatlerin seyrine baktığımızda İbn Âmir, Hamza (ö. 156/773), Nâfi' ve râvîsi Verş şeklinde yaygınlık kazandığı görülmektedir. Erken dönemde İslâm topraklarına katılan Mısır'ın kendi içerisinden çıkan bir kıraatinin olmayışı dönem itibariyle ilim merkezi olmayışından kaynaklanmaktadır. İlim merkezlerinden olan Şam, Kûfe ve Medine'den gelen ilim ehli bölgeyi etkilemiş ve Mısır'da istihârı daha kolay elde etmişlerdir. Dolayısıyla ilim merkezinden neşet bulan bir kıraat, diğer bölgelerde de istihârı daha çabuk elde edilebilmektedir.

3.2.3. Fıkıh Mezhepleri

Kıraatlerin istihârına neden olan etkenlerden bir diğeri de fıkıh mezhepleri olarak ifade edilebilir. Bölgelerde yaygınlık gösteren fikhî mezheplerin de herhangi bir kıraati benimsemeleri söz konusu kıraatin istihâr bulmasına katkıda bulunmaktadır. Önceleri Afrika'da Hamza kıraatinin yaygın olarak okutulduğu bilinmektedir. Bununla birlikte Ömer b. Hayrûn'un (ö. 306/918) bölgeye gelmesiyle birlikte Hamza kıraati yerini yaygın bir şekilde okunan Nafi' kıraatine bırakmıştır.⁵⁸ Bölgede Hamza kıraatinin okutulması bir şekilde bölgede hâkim olan Hanefî mezhebinin Kûfe ile bağlantılı olması ve bu şehrin kıraat imamının Hamza olması sebebiyle onun kıraatinin şöhret bulması ile ilişkilendirilebilir. Aynı şekilde Afrika'da cereyan eden çeşitli olaylar sebebiyle Malikî mezhebinin orada hakim olması bölge kıraatinin İmam Nafi'in kıraatine dönmesinde etkili olmuştur. Çünkü İmam Malik Medine kıraatini benimsemiş ve bu kıraatin sünnet olduğunu söylemiştir.

Mısır'da ise Şam fukahasından Evzâî'nin (ö. 157/774) görüşlerinin hâkim olduğu bir dönemde Şam imamlarından İbn Âmir takip edilirken, Hanefî mezhebinin bir dönem Hamza kıraa-

⁵⁴ Tayyar Altıkulaç, "Verş", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/63.

⁵⁵ Cengiz Tomar, "Mısır", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/559-563.

⁵⁶ "Târîhu İntişârî'l-Kırââtî'l-Kur'âniyyeti fi'l-Âlem", erişim 05 Mayıs 2023, http://www.ibnamin.com/recitations_current_places.htm.

⁵⁷ Mehmet Emin Maşalı, "Kıraatların İntişârında Fikhî Mezheplerin Rolüne Dair Bir Örnek", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 7, sy 7 (1998): 468.

⁵⁸ Bk. Muhammed İbnü'l-Fardî, *Târîbu'l-ulemâ ve'r-rivâât li'l-ilmî ve'l-Endelîs*, Kahire: 1988, 2/112-113; Maşalı, "Kıraatların İntişârında Fikhî Mezheplerin Rolüne Dair Bir Örnek", 467.

tini benimsemesi ve Mısır'da Hanefîliğin artması neticesinde bölgede Hamza kıraatinin revaç bulunduğu gözlenmektedir. Son olarak bölgede Medine imamlarından Mâlikî mezhebinin yayılmasıyla Nâfi'nin Verş kıraati hâkimiyeti elde etmiştir.⁵⁹ Dolayısıyla fikhî mezheplerin herhangi bir kıraati benimsemesi var olduğu bölgede kıraatin iştihârına katkıda bulunmaktadır.

Kûfe'de Âsım kıraatinin yaygınlık kazanmasına dair bilgiler aktaran İbn Mücahid, bu kıraatin başlangıçta söz konusu bölgede çok yaygın olmadığını ifade etmekte ve bu dönemde Kûfe'de yaygın olan kıraatin Hamza kıraati olduğunu belirtmektedir.⁶⁰ Ebû Hanife'nin, çağdaşları olan Hamza ve Âsım'ın kıraatleri arasından daha akıcı, kolay, senedi en sağlam ve en fasih olmasıyla illetlendirerek Âsım'ın kıraatini tercih ettiği görülmektedir.⁶¹ Yetmiş yıl kadar Kûfe'de yaşayan Ebû Hanife, ilmini ve fikhını bu bölge insanlarına sunduğu gibi Kûfe kıraatleri arasından öğrendiği ve tercih ettiği Âsım kıraatini de aktarmıştır.⁶² Kûfe'den başlayarak zamanla dünyanın dört bir yanında meşhur olan Âsım kıraatinin yayılma sebeplerini izah eden Abdurrahman Çetin de ilk sebep olarak İmam Ebû Hanife'nin bu kıraati öğrenmesini zikretmiştir.⁶³ Hanefî mezhebinin Irak'ın çoğu, Türkiye, Balkanlar ve Asya bölgesinin neredeyse tamamında yayılmış olması, yine aynı bölgelerde Âsım kıraatinin okunması, bizlere, mezheplerin kabul ettiği kıraatin söz konusu bölgede şöhret bulmasında bir etken olduğu gerçeğini göstermektedir.

Doğu bölgesinde bulunanlar, imamlarının Ebû Hanife olmasından dolayı Kûfelilerin kıraatlerini tercih ederken, Mağrib'de olanlar imamlarının Mâlikî olması hasebiyle Medine ehlinin kıraatini benimsemişlerdir. Aynı şekilde Ahmed b. Hanbel'in Âsım'ın Hafs rivayetini benimsemesiyle Hanbelî mezhebine mensup bölgelerde bu kıraatin yaygınlık kazanmış olması bizlere fikhî mezheplerin kıraatlerin iştihârındaki rolünü göstermektedir.⁶⁴

Kıraatlerin iştihârında birden çok faktör rol oynamıştır. Hafs rivayeti özelinde bir araştırma yapan Tetik bu faktörlere dil faktörünü eklemiş ve diğer bazı eserlerde de bunun bulunduğunu ancak fesahat unsurundan bahsedenlerin az olduğunu belirtmiştir.⁶⁵ Yine bu kısımdan sonra itikadî mezhep faktörü de dış etkenlere dâhil edilebilirdi. Ne varki bunların yanında fikhî mezheplerin iştihârdaki etkileri büyük olduğundan fikhî mezhep faktörü ile yetinilmiştir. Nitekim bir yörede hâkim olan fikhî bir mezhebin kökeni hangi bölge ise yine bu bölgeye ait bir kıraat o yörede yaygınlık kazanmıştır. Bu yaygınlıkta ise sözkonusu fikhî mezhebin kurucusu veya ileri gelen âlimlerinin o kıraate karşı tutumları etkili olmuştur.

3.2.4. Siyâsî Otoritenin Rolü

Siyasi otorite belirleyicilikte olduğu kadar istişhârda da rol oynamıştır denilebilir. Siyasi mekanizmanın kıraatlerin iştihârındaki rolünün bir kıraati desteklemek şeklinde ortaya çıktığı var-

⁵⁹ Maşalı, "Kıraatların İntişarında Fikhî Mezhepler" 468.

⁶⁰ İbn Mücahid, *Kitâbü's-seb'a fi'l-kerâ'ât*, 71.

⁶¹ Fatih Tok, "Ebû Hanife'nin Kıraatlere Yaklaşımı", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4, sy 6 (2017), 127.

⁶² Hüda, Fettâhî, "Âsım'ın Hafs Rivâyetinin İslam Dünyasının Çoğunda Yayılmasının Nedenleri" (Yüksek Lisans Tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi, 2022), 190.

⁶³ Abdurrahman Çetin, *Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2010), 245. Bu konuda ayrıca bk. Tetik, *Tarihsel, Bilimsel ve Siyasal Boyutlarıyla Âsım Kıraati Hafs Rivâyetinin Şöhret Bulma Nedenleri*, 48-70.

⁶⁴ Hüda, Fettâhî, "Âsım'ın Hafs Rivâyetinin İslam Dünyasının Çoğunda Yayılmasının Nedenleri", 187.

⁶⁵ Tetik, *Hafs Rivâyetinin Şöhret Bulma Nedenleri*, 161.

sayılmıştır.⁶⁶ Müslümanlar, Allah'ın kelamı olan, son ilâhî kitap Kur'an'ın korunması adına her türlü çabayı göstermişlerdir. Kur'an tarihine kısa bir göz gezdirdiğimizde Kur'an'ın korunmasına yönelik adımlardan en önemlilerini⁶⁷ siyâsî otoriteri ellerinde bulunduran râşid halifelerden Hz. Ebûbekir (ö. 13/634) ile Hz. Osman atmıştır. Savaşlarda, özellikle Yemâme savaşında hâfızların şehit olması, Mushafların bir araya getirilmesi gerektiği fikrini ortaya çıkarmıştır. Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer'in tavsiyesiyle dağınık halde bulunan Mushafları bir araya getirme işlemini Zeyd b. Sâbit başkanlığında bir heyeti görevlendirerek yerine getirmiştir.⁶⁸ Burada tek bir nüsha haline getirilen ana Mushaf dışında kalan ve daha önce sahabilerden bir kısmının kendilerine ait olarak edindiği nüshaların yakıtılması ile ilgili olarak önceden okunmakta olan ancak bu işlemle okunmasına son verilen bazı okuyuş şekillerinin bulunduğu da söylenmiştir. Örneğin bu konuda Albayrak Kur'an varyantları diye ifade ettiği bu malzemenin daha önce okunur olan ve serbestçe mütedâvil bulunanların bir kısmının siyasi otorite tarafından resmen yasaklandığının kaynaklardan öğrenildiğini⁶⁹ ifade etmiştir. Ona göre Hz. Osman'ın yaptığı işte Kur'an yazısı standart hale getirilirken mevcut farklı okuma biçimlerinin bir bölümü de engellenmiş olmuştur.⁷⁰ Buna göre siyasi otorite farklı okuma biçimlerinin bir kısmını engellemiş ve okuyuşta sınırların belirlenmesinde oldukça etkili olmuştur. Daha sonra bu sınırlar çerçevesinde hareket eden ümmet içinde istişhar bu hattın dışına taşmayan muhtevasıyla istişhâra kavuşmuştur. Bunu destekler mahiyette Albayrak Hamidullah'tan nakille "Halife Osman'ın Hz. Peygamber tarafından müsaade edilmiş ayrı okuyuş tarzlarının bundan böyle terkedilmesini emretmeyi uygun ve faydalı mütalaa ettiğini"⁷¹ kaydetmiştir.

Hz. Osman döneminde fetihlerin genişlediği farklı bölgedeki askerlerin bir araya geldiği Azarbaycan ve Ermenistan seferinde Müslümanlar arasında yaşanan, birbirlerini tekfire kadar varan ithamlar, istinsâhı zorunlu hale getirmişti.⁷² Ümmeti bir Mushaf'ta birleştirme adına⁷³ son arzadaki okuyuş farklılıkları esas kabul edilerek⁷⁴ beş yıllık titiz bir çalışmanın ardından⁷⁵ sahabenin de icmâ'ını⁷⁶ alarak istinsâh edilen Mushaflar meşhûr beş şehre gönderilmiştir.⁷⁷ Böylelikle ruhsat olarak verilen yedi harfe göre farklı okumalar son arzaya dayandırılarak tamamen kaldırılmış,⁷⁸

⁶⁶ Tetik, *Hafs Rivayetinin Şöbret Bulma Nedenleri*, 202-203.

⁶⁷ Muhsin Demirci, *Kur'an Tarihi*, 6. baskı, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı yayınları, nu. 141 (İstanbul: IFAV, 2014), 166.

⁶⁸ Abdullah b. Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî İbn Ebî Dâvud, *Kitâbü'l-mesâhif Kur'an'ın Kitaplaşması*, çev. Abdülkadir Karakuş (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 40-41; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 70; Tayyar Altıkulaç, *Günümüze Ulaşan Mesâhif-i Kadîme: İlk Mushaflar Üzerine Bir İnceleme* (İstanbul: IRCICA, 2015), 57.

⁶⁹ Halis Albayrak, Kıraat Sorunu, *Dini Araştırmalar Dergisi*, Eylül-Aralık 2001, 4/23-24.

⁷⁰ Albayrak, Kıraat Sorunu, 25.

⁷¹ Muhammed Hamidullah, *Kur'an Kerim Tarihi*, çev. Salih Tuğ, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1993), 88; Albayrak, Kıraat Sorunu, 24.

⁷² İbn Ebî Dâvud, *Kitâbü'l-Mesâhif*, 41; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 72; Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme*, 59.

⁷³ Fadlî, *el-Krââtü'l-Kur'âniyye*, 126.

⁷⁴ 23.

⁷⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtü'l-Müfessirîn* (İstanbul: Semerkant, 2014), 41; Demirci, *Kur'an Tarihi*, 170.

⁷⁶ Mekki b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, 32; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtü'l-Müfessirîn*, 1:48-50; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 74; Melikşah Sezen, *Kur'an-ı Kerim'in Yazı Tarihi* (İstanbul: Şamil, 2021), 211.

⁷⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 9:32; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Nüzûlü*, 278.

⁷⁸ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *et-Tabbîr fî 'İlmi't-tefsîr* (Beyrut-Lübnan: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971), 59-60.

yedi harften bir cüz/kısım mesabesinde olan kıraat farklılıkları devam etmiştir.⁷⁹ Siyâsî otorite sayesinde gerçekleştirilen bu durum ümmet tarafından kabul görmüş, üzerinde icmâ' edilmiş, böylelikle resm-i Mushaf'a göre okuyuşların gerçekleştirilmesi gerektiği şöhret bulmuştur. Dolayısıyla siyâsî otorite, imamlar tarafından belirlenen kıraatlerin iştihâr bulmasında sürecin kendi seyrine baskın bir şekilde müdahil olarak önemli bir rol üstlenmiştir. Elbette bu aşamada siyasi iradenin rolü kıraatleri iştihar ettirmek değil tahsise kapı aralamaktı.

Siyâsî otorite sayesinde büyük bir titizlikle istinsâh edilen Mushafların gönderildiği şehirler kendi Mushaflarına göre okumaları gerçekleştirmekteydiler. Kıraatlerin belli bir sisteme girmesiyle beraber Mushafların hareke ve noktadan hâli olması bir takım yanlış okumaları da beraberinde getirmekteydi. Bu minvalde Kur'an'ın yanlış okunmasını engellemek adına noktalama ve harekelenmeye dair yapılan çalışmaların, siyâsî gücün teşvikleriyle başladığını görmekteyiz. Özellikle Hz. Ömer (ö. 23/644) ile Hz. Ali veya daha kuvvetli bir ihtimalle Basra Valisi Ziyâd b. Ebîh'in (ö. 53/673) emriyle Ebü'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688) mushaf yazısında kelimelerin hatasız telaffuz edilebilmesi için bir sistem geliştirmekle görevlendirildi.⁸⁰ Sadece nokta koyularak harekenin belirtilmesi şeklinde olan, Halil b. Ahmed ile günümüzdeki kullandığımız nokta ve harekelemenin son şeklini bulduğu bu yenilik, dönemin halifesi talimatıyla Haccâc'ın (ö. 95/714) gözetiminde Nasr b. Âsım (ö. 89/708 [?]) ve Yahya b. Ya'mer (ö. 89/708 [?]) tarafından harflerin farklı renklerle noktanması şeklinde lahnî okumayı gidermeye yönelik bir çalışma olarak devam etmiştir.⁸¹ Yapılan bu çalışmaların Basra'da gerçekleşmesinden hareketle şunu söyleyebiliriz ki yapılan noktalama ve harekeleme işlemi çoğunlukla Basra'nın kıraat birikimine uygun bir şekilde gerçekleşmiştir. Nitekim rivâyet edildiğine göre yapılan bu işlemler esnasında Haccâc on bir yerde yazıma müdahale etmiştir. Bunlar, Bakara 259, Mâide 48, Yûnus 22, Yûsuf 45, Mü'minûn 85, 87, 89, Şuarâ 116 ve 167, Zuhruf 32, Muhammed 15, Hadîd 7 ve Tekvîr Sûresi 24. ayetlerdir.⁸² Ayetler incelendiğinde yapılan değişiklikler meşhûr yedi kıraate muvâfık değişikliklerdir. Hatta Tekvîr Sûresi 24. ayet hariç, yapılan değişikliklerin tamamı Basra imamı olan Ebû Amr'ın okuyuşu ile örtüşmektedir. Bu noktada Haccâc'a herhangi bir itirazın gelmemesi, yaptığı işlemin Müslümanlar tarafından kabul edildiğine bir işaret olduğu söylenebilir. Dolayısıyla siyâsî otoritenin bölgenin kıraatine uygun okumaları yansıtarak gerçekleştirmiş olduğu bir işleme muvafık kıraatler iştihâr kazanmıştır.

Bununla beraber farklı kanallardan kıraat öğrenen kurrâ, kendi ölçeklerine göre kıraat ihtiyârında bulunabiliyordu. Nitekim ihtiyârların arttığı bir dönemde elliye varan⁸³ ihtiyârdan bahsedilmektedir. İhtiyârların artması neticesinde kıraatleri muhafaza etme, ezberleme, kayıt altına alma zorluğunun getirdiği bir sınırlandırma işlemini görmekteyiz. Daha önceleri bazı sınırlandırmaların olduğunu söylemekle beraber iştihârı elde ederek günümüze kadar ulaşan, yedi kıraati belirleyen ismin İbn Mücâhid olduğunu belirtmiştik. İbn Mücâhid mushafların gönderildiği bölgelerde en meşhûr kişilerin kıraatlerini alarak sahih kıraatleri yedi kıraat olarak sınırlandırmıştı. İbn Mücâhid dönemin devlet erkânının gücünü arkasına alarak şâzz okumalara karşı bir mücadele içerisinde

⁷⁹ Mekki b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, 32.

⁸⁰ Tefik Rüştü Topuzoğlu, "Ebü'l-Esved ed-Düelî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/311-313.

⁸¹ İrfan Aycan, "Haccâc b. Yûsuf es-Sekafi", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/427-428; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 90.

⁸² İbn Ebî Dâvud, *Kitâbü'l-Mesâbih*, 75-76.

⁸³ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kırâ'ât*, 17.

olmuştur. Özellikle vezir İbn Mukle (ö. 328/940) ile sıkı ilişkiler içerisinde olan İbn Mücâhid dönemindeki şâzz kıraat okumalarında bulunan İbn Şenebûz (ö. 328/939) ve İbn Miksem'i (ö. 354/965) yargılatmıştır. Hatta İbn Şenebûz daha sonra tevbe etse de kırbaç cezasına çarptırılmaktan kurtulamamıştır.⁸⁴ Söz konusu tarihsel gerçeklik dikkate alındığında İbn Mücâhid'in sınırlandırmış olduğu yedi kıraatin, iştihârı kolaylıkla elde edebilmesindeki etkenler arasında sahihlik, sağlamlık vb. unsurların yanı sıra siyâsî otoritenin desteğini de rahatlıkla ekleyebiliriz.

Siyâsî otoritenin Kur'an tarihinde var olan etkisi, "Kur'an iktidara göre şekillenmiştir" şeklinde bir sonuca götürmemelidir. Aksine kıraat bilginlerinin yapmış olduğu çabalar ümmet tarafından kabul görmüş, üzerinde icmâ' edilmiş, kendilerine hiçbir itiraz gelmemiştir. Nitekim Mus'ab b. Sa'd b. Ebî Vakkâs (ö. 103/721) adındaki tâbû "Osman'ın yaptığı işe yanlış diyen hiç kimse görmedim" demektedir.⁸⁵ Siyâsî gücün en büyük rolü böylesi çalışmalara öncülük etmeleri yanı sıra hâzik ulemâ tarafından yapılan çalışmaların kabulünü, iştihârını çabuklaştırmaktır. Yoksa Kur'an'a yapılan tahrifkâr bir müdahale olarak algılanmamalıdır. Böylesi bir müdahalenin varlığını varsaysak dahi canıyla, malıyla İslâm'a hizmet eden bu ümmet tahrifkâr bir girişime asla müsaade etmezdi. Hz. Osman'ın istinsâh edilenlerin dışındaki bireysel mushafın yakılmasını emrettiğinde bunu tahrifkâr bir müdahale olarak algılayan bazı sahâbiler hemen karşı çıkmıştı. Ancak zamanla meselenin önemini anlayınca onlar da yapılamaz oldu.⁸⁶

Bir kıraatin iştihâr bulmasına neden olan bütün bu etkenlerin yanı sıra Mekki'nin belirtmiş olduğu bu imamların tamamının ilim, takva, istikamet ve ahlakta eşsiz konuma sahip olmalarını göz ardı edemeyiz.⁸⁷ Aynı şekilde bu imamların tamamının tâbîinden olması yani ilimlerini sahabeden almış olmaları iştihâr bulmalarını kolaylaştırmıştır. Bu meziyetlerin yanı sıra elde edilen iştihâr, alanın bazı müteahhir âlimlerince Allah'ın muradıyla bu ilim ehline verilmiş bir lütüf⁸⁸ olarak addedilmiştir.

Sonuç

Temelde kolaylık ve rahmet olması için verilen yedi harf ruhsatına dayalı okuyuş farklılıkları, Hz. Peygamber'in bizzat öğretmesi, misâl verip benzerlerine izin vermesi ve okuyuşları takrîr etmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Farklı okuyuşların mevcûdiyeti, hatalı okuyuşların ortaya çıkması ve kıraat âlimlerinin direktifleri, bazı kıraat rivâyetlerinin ihtiyâr edilmesini kaçınılmaz hale getirmiştir. Devamla ihtiyârların çoğalması büyük bir yekûn oluşturmaya, kıraatleri zapt etmede bir zorluğun oluşmasına yol açmıştır. Bu durum ise kimi zaman hatalı okumaların yapılmasına neden olmuştur. Böylesi bir problemin ardından gündeme gelen kıraatleri sınırlandırmada sahih kıraati seçme yanında en büyük etkenin iştihâr olduğu sonucuna varılmıştır. İbn Mücâhid'in yedi kıraati tercih edip diğer başka kıraatleri terk etme sebebinin sadece iştihâr olduğu belirlenmiştir. İbn Mücâhid, söz konusu kıraatleri belirlerken dönemin ilim merkezleri olan beş şehirdeki en meşhur kıraatleri tercih ederek kıraatleri zapt etmeyi ve onların sayılarını en aza indirmeyi hedeflemiştir. Dolayısıyla iştihâr kıraatleri sınırlandırma çalışmaları esnasında gündeme gelen bir olgu olarak

⁸⁴ İbn Mücâhid, 15-16.

⁸⁵ Altıkulaç, *Mesâbih-i Kadîme*, 60.

⁸⁶ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, 73; Altıkulaç, *Mesâbih-i Kadîme*, 60.

⁸⁷ Mekki b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, 86.

⁸⁸ Kâba, *el-Kirâatu'l-Kur'âniyye*, 192-93; Maşatı, *Tarîhi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmî*, 44-45.

karşımızda durmaktadır. Ayrıca çalışmamızda ihtiyârların sınırlandırılma çabası ile beraber gündeme gelen iştihârın başlangıcının hicrî ikinci asrın sonları olduğu çıkarımında bulunulmuştur.

Hicrî ikinci asrın sonlarında ortaya çıkan iştihâr olgusunda bazı etkenler ön plana çıkmaktadır. Bu etkenler arasında kıraatte aranan şartlar yanında imamların kendilerinde bulundurması gereken hususlar da vardır. İştihâr bulabilecek bir kıraatin sıhhat şartlarını taşıması gerekirken, kıraatin temsilcisi olan imamında kifâyet (yeterlik), mevsûkiyet (güvenilirlik) gibi özelliklerinin yanında dindarlık, kemâlât, ömrünü bu işe vakfetme gibi ahlakî hususiyetler göz önünde bulundurulmuştur. Ayrıca şehir ehlinin söz konusu imamın bu vasıflara hâiz olduğuna dair icmâsı da üzerinde durulması gereken bir ayrıntıdır. Gerek kıraatte gerek kıraatin temsilcisinde bulunan, iştihâra doğrudan etki eden bu âmillerin dışında lahnî okumaların varlığı, imamın ve kıraatinin ilim merkezlerinden birinde yer alması, fikhî mezheplerin etkisi ve siyâsî otoritenin gücü şeklinde sıralayabileceğimiz dolaylı yoldan iştihâra etki eden meseleler tespit edilmiştir. Sosyo-kültürel ve siyâsî ilişkiler olarak verdiğimiz bu etkenlerden ilim merkezi olan şehirler ve siyâsî otoritenin kıraatlerin iştihâr bulmasında daha etkin bir yapıya sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. İlim merkezlerinden neşet bulan bir kıraatin başka bölgelerde iştihârı daha kolay elde ettiği tespit edilmiştir. Ayrıca siyâsî otoritenin desteğini alan kıraatlerin yaygınlık kazanma noktasında diğer kıraatlere göre daha çok ön planda tutulduğu görülmüştür.

Siyasi otoritenin yakın ve modern dönemde kıraatlerin iştiharına; eğitim-öğretimde belli bazı kıraatlere revaç verme ve Mushaf basımında yaygın bir kıraati tercih etme gibi katkıları bulunduğu gibi sonuçlara ulaşılmışsa da bunlar yapılacak başka müstakil çalışmalar için araştırmacıların bekleyen konular olarak kaydedilebilir.

Kaynakça

- Akaslan, Yaşar. *Kıraat İlminin Temel Kaynakları*. İstanbul: İfav Yayınları, 2021.
- Albayrak, Halis. Kıraat Sorunu, *Dini Araştırmalar Dergisi*. Eylül-Aralık (4), 2001, ss. 19-34.
- Altıkulaç, Tayyar. *Günüümüze Ulaşan Mesâhif-i Kadîme: İlk Mushaflar Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: IRCICA, 2015.
- Altıkulaç, Tayyar. “Verş”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 43/63. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Aycan, İrfan. “Haccâc b. Yûsuf es-Sekâfi”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 14/427-428. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- A’zamî, Muhammad Mustafa vd. *Vahyedilişinden Derlenişine Kur’an Tarihi: Eski ve Yeni Abit ile Karşılaştırmalı Bir Araştırma*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2014.
- Bayraktutan, Osman. “Kırâatlerin Sınırlandırılması Meselesi”. *İğdır Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2018), 121-144.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *Ma’rifetu’s-Sünen ve’l-Âsâr*. thk. Abdu’l-Mu’tî Emîn Kal’acî. Karaçi: Câmiatu’d-Dirâseti’l-İslâmiyye, 1991.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtü’l-Müfessirîn*. İstanbul: Semerkant, 2014.
- Bigür, Ahmet. *Dilde Hata: Labn Olgusu Özelinde İslâbu’l-Mantak Üzerine Nitel Bir İnceleme*. Ankara: Sonçağ Akademi, 2022.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd. *Tâcü’l-Luğa ve Sıbâbu’l-‘Arabîyye*. thk. Ahmed ’Abdulğfûr ’Attâr. Beyrut: Dârü’l-İlmi’l-Melâyîn, 1990.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur’an-ı Kerim’in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2010).
- Dağ, Mehmet. “İbn Mücahid’in Kıraat Ekollerini Yedi İle Sınırlaması: Eleştirel Bir Yaklaşım”. *EKEV Akademi Dergisi* 27 (2006), ss. 81-104.
- Dağ, Mehmet. *İhticâc bağlamında: Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2. Basım, 2019.
- Demirci, Muhsin. *Kur’ân Tarihi*. İstanbul: İFAV, 6. baskı 2014.
- Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed. *İtbâfu fudalâi’l-beşer bi’l-kırâati’l-erbe’ate ‘aşere*. thk. Şa’ban Mu-

- hammed İsmail. Beyrut: Mektebetu'l-külliyyâtî'l-Ezheriyye, 1987.
- Ebû Şâme, el-Makdisî. *el-Mürşidü'l-vecîz ilâ 'ulûmin tete'alleku bi'l-Kitâbi'l-'azîz*. thk. Tayyar Altıkulaç. Beyrut: Daru sâdır, 1975.
- Ebu Tâhir, Abdukayyûm Abdülgafur es-Sindî. *Safabât fî 'ulûmi'l-kirâât*. Mektebetü'l-Emdâdiyye, 1415.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbu'l-luğâ*. thk. Muhammed Abdu'l-Mun'im Hafâcî - Muhammed Farac. Kahire: Dâru'l-Mısriyye li't-te'lîf ve't-terceme, 1964.
- Fadlî, Abdulhâdî. *el-Kirâatu'l-Kur'âniyye: târih ve ta'rîf*. Beyrut-Lübnan: Merkezu'l-Ğadîr, 2009.
- Fettâhî, Hüda. “Âsım'ın Hafs Rivâyetinin İslâm Dünyasının Çoğunda Yayılmasının Nedenleri”. (Yüksek Lisans Tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi, 2022).
- Fırat, Yavuz. *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü*. ed. Ali Öge. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2018.
- Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, Ebû Abdırrahmân. *Kitâbu'l-'ayn: muretteben 'alâ hurûfi'l-mu'cem*. thk. Abdulhamid Hindâvî. Beyrut-Lübnan: Daru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 2003.
- Hamed, Ğanim Kaddûrî. *Muhâdarât fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Amman: Daru Ammar, 2003.
- Hamed, Ğanim Kaddûrî. *Ebhâs fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Umman-Ürdün: Daru Ammar, 2006.
- Hamidullah, Muhammed, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1993.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth 'Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî. *el-Muhteseb fî tebyîni vucûhi şevâzî'l-kirâ'ât ve'l-îdâhi 'anhâ*. thk. Ali en-Necdî Nâsîf vd. Dâru Sezkin, 1986.
- İbn Ebî Dâvud, Abdullah b. Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *Kitâbü'l-mesâbih Kur'an'ın Kitaplaşması*. çev. Abdülkadir Karakuş. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed. *Mu'cemü mekâyisi'l-luğâ*. Kâhire: Daru'l-Fikr, 1979.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Fethu'l-bârî bi-şerhi sabâhi'l-Buhârî*. Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1379.
- İbn Manzûr. *Lisânu'l-'arab*. Kâhire: Daru'l-Me'ârif, 1119.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs. *Kitâbü's-seb'a fî'l-kirâ'ât*. thk. Şevki Dayf. Kahire: Daru'l-Me'ârif, 1972.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddin. *Mecmûu fetâvâ*. haz. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım. Medîne:

- Mecmau'l-Melik Fahd li-tabâati Mushafü'ş-şerîf, 2004.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed. *en-Neşr fî kırââti'l-'aşr*. Beyrut-Lübnan: Daru'l-kutubi'l-'ilmiyye, ts.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed. *Muncidu'l-mukri'in ve murşidu't-talibîn*. Kahire: Mektebetü'l-Kuds, 1350.
- İbnu'l-Fardî, Muhammed, *Târibu'l-ulemâ ve'r-ruvât li'l-ilmi ve'l-Endelüs*, Kahire: 1988.
- İsmail, Şa'bân Muhammed. *el-Medhal ilâ 'ilmi'l-kirâât*. Mekke: Mektebetu Sâlim, 2003.
- İsmail, Şa'ban Muhammed. *Resmu'l-Mushaf ve dabtubû beyne't-tenkâfi ve'l-ıstılâhâti'l-hadîse*. Kâhire: Dâru's-Selâm, 2012.
- Kâba, Abdulhalîm b. Muhammed el-Hâdî. *el-Kirâatu'l-Kur'âniyye: târibuhâ, sübûtuhâ, bucciyetuhâ ve abkâmuhâ*. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1999.
- Karaçam, İsmail. *Kur'an-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kıraati*. İstanbul: İfav Yayınları, 2018.
- Maşalı, M. Emin. *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*. Ankara: Otto, 1. Basım, 2016.
- Maşalı, M. Emin. "Kıraatların İntişarında Fıkhî Mezheplerin Rolüne Dair Bir Örnek". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 7/7 (1998), 467-470.
- Mekkî b. Ebî Tâlib. *el-İbâne 'an me'âni'l-kirâât*. Kahire: Nahda, Mısır, ts.
- Önen, Hacı. *Kıraat Tarihi ve Kıraat Farklılıklarının Kur'an Tefsirine Etkisi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017.
- Sezen, Melikşah. *Kur'an-ı Kerîm'in Yazı Tarihi*. İstanbul: Şamil, 2021.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *et-Tabbîr fî 'ilmi't-tefsîr*. Beyrut-Lübnan: Daru'l-Kutubi'l-'ilmiyye, 1971.
- Temel, Ali. "Nehhâs'ın İ'râbu'l-Kur'ân'ında 'Lahn' Tartışmalarına Konu Olan Kıraatlerin Değerlendirilmesi" *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2015), 77-105.
- Tetik, İbrahim, *Tarihsel, Bilimsel ve Siyasal Boyutlarıyla Âsım Kıraati Hafız Rivayetinin Şöbret Bulma Nedenleri*, Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021.
- Tok, Fatih. "Ebû Hanîfe'nin Kıraatlere Yaklaşımı". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4, sy 6 (2017).
- Tomar, Cengiz. "Mısır". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 29/559-563. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Topuzoğlu, Tefvik Rüştü. “Ebü'l-Esved ed-Düel”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 10/311-313. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Ünal, Mehmet. *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*. İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2019.

Zebîdî, Ebu'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ el-Hüseynî. *Tâcü'l-arûs min cevâbiri'l-kâmûs*. thk. Mustafa Hicâzî. Kuveyt: el-Meclisü'l-vatanî li's-sekafe ve'l-fünûn ve'l-edeb, 1973.

Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâbilü'l-'irfân fî ulûmi'l-Kur'an*. Beyrut-Lübnan: Dâru İbn Hazm, 2006.

“Târîhu intişâri'l-kırââti'l-Kur'âniyyeti fi'l-âlem”. Erişim 05 Mayıs 2023.
http://www.ibnamin.com/recitations_current_places.htm

Etik Beyan / Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s)

Ömer ÖZBEK - Enes BOZMAZ

Finansman / Funding

Yazarlar bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The authors acknowledge that received not external funding support of this research.

Yazar Katkıları / Authors Contributions:

Çalışmanın Tasarlanması / Conceiving the Study : ÖÖ (%60), EB (%40)
Veri Toplanması / Data Collection : ÖÖ (%60), EB (%40)
Veri Analizi / Data Analysis : ÖÖ (%60), EB (%40)
Makalenin Yazımı / Writing up : ÖÖ (%60), EB (%40)
Makale Gönderimi ve Revizyonu / Submission and Revision: ÖÖ (%60), EB (%40)

Çıkar Çatışması / Competing Interests

Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler / The authors declare that they have no competing interests.